भागवतमहापुराणे जीवन मौल्यानि

शिवरामगुप्त बि.

Transcend Degree College, Bangalore.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15796250

ABSTRACT:

पुरा भवमिति। पुरा + “ सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ तुट् च।” ४। ३। २३। इति ट्युः। “ पूर्ब्बकालैकसर्व्वजरत्पुराणनव केवलाः समानाधिकरणेन। “ २। १। ४९। इति निपातनात् तुडभावः। यद्वा “ पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु। “ ४। ३। १०५। इति निपातितः। यद्वा पुरा नीयते इति। नी + ड। णत्वञ्च।) व्यासादिमुनिप्रणीतवेदार्थवर्णितपञ्चलक्षणान्वितशास्त्रम्।

भारतीयसंस्कृतेः सभ्यतायाः च अवबोधनाय पुराणानां नितरां महत्त्वमस्ति।

तत्र च अनैतिहासिक्यः कथाः, विष्णुदशावतारवर्णनानि, देवपूजाविधयः, पर्व-व्रतनियमाश्चेति विशेषतः मौल्यानां विषये अपि विचाराः उपलभ्यन्ते। वेदप्रामाण्येन पुराणप्रामाण्यं खलु प्रख्यायते। पुराणसंख्या-विषये मतभेदो नास्ति, सर्ववादिसिद्धं तेषां अष्टादशत्वम्। कस्यापि मानवसमाजस्य इतिहासः तावन्न पूर्णो मन्यते, यावत्तस्य सृष्टेः प्रारम्भकालतः इतिहासो न प्रस्तूयते। पाश्चात्यशिक्षाप्रभाविता विद्वांसो नैतदनुमोदयन्ति स्म, अत एव ते पुराणानि सत्यानि न स्वीकुर्वन्ति स्म, परं सम्प्रति दृष्टिकोणपरिवर्तनं जातम्। सुसंस्कृतया दृष्ट्या भारतीयमितिहासं जिज्ञासमानानां कृते पुराणानि निधय इव।

KEYWORDS:

पुराणम्, सदाचारः, अहिंसा, पाप-पुण्यञ्च, दानम्.

पुराणम्:

पुरा भवमिति। पुरा + " सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ तुट् च। " ४। ३।२३। इति ट्युः। " पूर्ब्बकालैकसर्व्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन। " २। १। ४९। इति निपातनात् तुडभावः। यद्वा " पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु। " ४। ३। १०५। इति निपातितः। यद्वा पुरा नीयते इति। नी + ड। णत्वञ्च।) व्यासादि मुनिप्रणीतवेदार्थवर्णितपञ्चलक्षणान्वितशास्त्रम्।

भारतीयसंस्कृतेः सभ्यतायाः च अवबोधनाय पुराणानां नितरां महत्त्वमस्ति।

तत्र च अनैतिहासिक्यः कथाः, विष्णुदशावतारवर्णनानि, देवपूजाविधयः, पर्व-व्रतनियमाश्चेति विशेषतः मौल्यानां विषये अपि विचाराः उपलभ्यन्ते। वेदप्रामाण्येन पुराणप्रामाण्यं खलु प्रख्यायते। पुराणसंख्या-विषये मतभेदो नास्ति, सर्ववादिसिद्धं तेषां अष्टादशत्वम्। कस्यापि मानवसमाजस्य इतिहासः तावन्न पूर्णो मन्यते, यावत्तस्य सृष्टेः प्रारम्भकालतः इतिहासो न प्रस्तूयते। पाश्चात्त्यशिक्षाप्रभाविता विद्वांसो नैतदनुमोदयन्ति स्म, अत एव ते पुराणानि सत्यानि न स्वीकुर्वन्ति स्म, परं सम्प्रति दृष्टिकोणपरिवर्तनं जातम्। सुसंस्कृतया दृष्ट्या भारतीयमितिहासं जिज्ञासमानानां कृते पुराणानि निधय इव।

चतुर्वेदज्ञाने सति पुराणज्ञानहीनः न श्रेष्ठः। उक्तं च वायुपुराणे-

यो विद्याज्चतुरो वेदान् साङ्गोपनिषदो द्विजः।
न चेत् पुराणं स विद्यात् नैव स स्याद् विचक्षणः ।।'

धर्मार्थकाममोक्षात्मकचतुर्वर्गसाधनाद् वेदत्वं प्रतिपाद्यते। पुराणं पञ्चमो वेद इति आद्रियते। उक्तं च श्रीमद्भागवतपुराणे- **इतिहासपुराणं च पञ्चमो वेद उच्यते।**

संस्कृतसाहित्ये पुराणानामतीवं गौरवास्पदं स्थानं विद्यते। धार्मिकदृष्ट्या एषां महत्त्वमधिकमस्ति। सर्वजनहिताय सर्वजनबोधाय च प्रसादगुणोपेतायाः पद्धत्या समाश्रयेण पुराणानां महत्त्वं प्रतिपदम् आलक्ष्यते। वेदतत्त्वार्थजातं सारल्येन अवगमयितुमेव एतेषां प्रवृत्तिः। वेदविहितानां धर्माणां सरलसुबोधभाषायां वर्णनायैव पुराणानि विरचितानि। भारतीयसाहित्यस्य गौरवं खलु महाभारतम्। वेदेषु यानि

तत्त्वानि यत्र तत्र वर्ण्यन्ते तेषां विशदीकरणं पुराणेषु आख्यानरूपेण प्राप्यते। यथोक्तं महाभारते -

इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत्। विभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रहरिष्यति ।।

परमपुरुषार्थप्राप्त्यर्थं शास्त्रमिदम् अमूल्यरत्नवत् भाति। अत्र जीवनदर्शनस्य माहात्म्यं तथा वैशिष्ट्यं सर्वदा तरङ्गायते। ग्रन्थेऽस्मिन् मानवजीवनस्य प्रतिक्षणे प्रतीयमानानां सामाजिक-राजनैतिक-धार्मिक-सांस्कृतिक-मौलिक तथा आध्यात्मकचेतनायाः धारा सर्वदा प्रवाहमाना विद्यते।

Puranas:

The word Purana is derived from the root “pura” meaning “of old” or “ancient.” Grammatically, it comes from “pura + ṭyu” (as per Panini’s sutras), and can also be interpreted as that which existed in the past, or that which carries forward the ancient traditions. Essentially, a Purana is a scripture composed by sages like Vyasa and others, which elaborates upon the meanings of the Vedas and includes the five essential characteristics (pañcalakṣaṇa).

The Puranas hold immense significance for understanding Indian culture and civilization. They contain not only mythological narratives, descriptions of Vishnu’s ten incarnations (Dashavatara), rituals of deity worship, festivals, and vows, but also deep reflections on moral and ethical values. The authority of the Puranas is established in conjunction with that of the Vedas. There is no dispute about the number of Puranas; all philosophical schools accept that there are eighteen major Puranas.

No human civilization can be considered complete in its history unless it includes the history from the very

beginning of creation. Earlier, Western-influenced scholars rejected the Puranas as historical truth, but today there has been a shift in perspective. For those who wish to understand Indian history through a refined cultural lens, the Puranas serve as treasure houses of knowledge.

A person, even if well-versed in the four Vedas, is not considered truly learned without knowledge of the Puranas. As stated in the Vayu Purana:

"He who knows the four Vedas along with the Upanishads,

But not the Puranas—such a one is not truly wise."

Since the Vedas aim to guide one towards Dharma (righteousness), Artha (wealth), Kama (desire), and Moksha (liberation)—the fourfold goals of life—the Puranas are considered the fifth Veda. The Bhagavata Purana itself declares:

"Itihasa (epics) and Purana are regarded as the fifth Veda."

In Sanskrit literature, the Puranas enjoy a place of great honor, especially from a religious perspective. They are composed in a simple and accessible language to ensure universal understanding and benefit. The Puranas serve to elucidate the philosophical truths of the Vedas in a way that is easy to grasp. Their primary goal is to make spiritual wisdom accessible to the common people.

For example, the Mahabharata states:

"Through Itihasa and Purana, the Veda is strength-

ened;

For the Veda fears being misunderstood by those of limited learning."

Thus, the Puranas shine like priceless jewels, illuminating the path to ultimate human fulfillment. Within them, the vision of life is gloriously described, emphasizing social, political, religious, cultural, and spiritual consciousness in every moment of human existence.

॥ विषयप्रस्तुतिः॥

भागवतमहापुराणे जीवन मौल्यानि

श्रीमद्भागवते वक्ता शुकदेवः तथा श्रोता च परीक्षितः। भागवतपुराणे जीवनदर्शन संन्दर्भे-धर्म-सत्य-मुक्ति -तप-सदाचार तथा अहिंसा प्रभृतिनां भूरिवर्णना दृश्यते। तत् सहितं जीवन दर्शनसंन्दर्भे च सामाजिकजीवन-राजनैतिकजीवन आध्यात्मिकजीवन तथा दार्शनिकजीवनम् च द्रष्टुम् शक्यते। अस्मिनपुराणे-शान्ति सन्तोष सहिष्णुता दान- सत्यता-क्रियाशीलता वृद्धि-ज्ञान अध्ययन- उदारता-दया-त्याग-प्रेम-परोपकार-विनम्रता-क्षमा-तथा धर्मनिष्ठदिनां संग्रह प्राप्तुम् शक्यते येषां तत्कालीन समाजे प्रभावः आसीत् ।

विशेषतया एतेषां मौल्यानां विषये चर्चिताः ।

१. सदाचारः

२. अहिंसा

३. दानम्

४.पाप-पुण्यञ्च

सदाचारः

(सतां साधूनामाचारः) साधूनामाचरणम् । तल्लक्षणादि यथा -- " सरस्वतीदृशद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् । तद्देवनिर्म्मितं देशं ब्रह्मावर्त्तं प्रचक्षते ॥ तस्मिन् देशे य आचारः पारम्पर्य्यक्रमागतः । वर्णानां सान्तरालानां सदाचारः स उच्यते ॥" इति मनुः ॥

श्री भागवतं कानिचन श्लोकान् सदाचारविषये उपदिशति

आस्ते सुखं निरवद्यं स्वतःसिद्धः समाहितः ।
गुणैः स्वैः सत्त्वयुक्तेन वर्तते नियतात्मवान् ॥ 3.29.17
शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ 7.11.8:
आचार्यं मां विजानीयान्नावमन्येत कर्हिचित् ।
न मर्त्यबुद्ध्यासूयेत सर्वदेवमयो गुरुः ॥ 11.19.33-34

सदाचारेण मनुष्यस्य व्यक्तित्वस्य वर्धनं जायते, सदाचारः एव मनुष्येषु मनुष्यत्वं बोधयति। सदाचारं विना मनुष्यः पशु तुल्य: एव भारतीय संस्कुतौ सदाचारी भवितुं सर्वदा प्रेरणा दृश्यते एव कस्यापि देशस्य संस्कृतिः तस्यैव देशस्य मानवानां आचरणे एव निहिता वर्त्तते। आचरणम् एव एकस्य देशस्य

विकासाय कार्यं करोति आचारणानुसारम् जीवनस्य मार्ग एव अनुमीयते यतोहि उत्थान पतनस्य कारणम्एव आचरणम्। मानवव्यवहारेण एव आचारस्य मार्गः स्थिरीक्रियते। अतएव आचारः समाज निष्ठः इति कथ्यते। अत एव उक्तमस्ति " आचारप्रभवो धर्मः" इति।

Topic Introduction:

Values of Life in the Śrīmad Bhāgavata Mahāpurāṇa

In the Śrīmad Bhāgavatam, the speaker is Śukadeva and the listener is King Parīkṣit. This Purāṇa extensively discusses various life values in the context of life philosophy—such as dharma (righteousness), satya (truth), mukti (liberation), tapa (penance), sadācāra (good conduct), and ahiṃsā (non-violence). Alongside, it presents perspectives on social, political, spiritual, and philosophical life.

Within this text, we find a repository of values such as peace, contentment, tolerance, charity, truthfulness, industriousness, growth, knowledge, study, generosity, compassion, renunciation, love, benevolence, humility,

forgiveness, and devotion to righteousness, all of which had a strong influence on the contemporary society. Especially, the following values are discussed:

1. Good Conduct (Sadācāra)
2. Non-Violence (Ahiṃsā)
3. Charity (Dānam)
4. Sin and Virtue (Pāpa-Puṇya)
5. Sadācāra (Good Conduct) —

   Sadācāra means the conduct of noble and virtuous individuals (sādhus). As described in the Manusmṛti:

6. "The region between the rivers Sarasvatī and Dṛṣadvatī is called Brahmāvarta, created by the gods.

   The practices that have been passed down in this land among the various social classes are considered sadācāra (noble conduct)."

7. In the Bhāgavatam, the following verses teach about good conduct:
8. "A person remains peacefully established in self-realization, without faults, and balanced.

   Such a person, endowed with sattvic qualities, behaves with a controlled and disciplined mind." (3.29.17)

9. "Peacefulness, self-control, austerity, cleanliness, tolerance, simplicity, knowledge, wisdom, and faith—

   these are the natural qualities of one engaged in Brahma-karma (divine duties)." (7.11.8)

10. "One should recognize the ācārya (spiritual teacher) as Myself. Never should he be seen as an ordinary man.

The guru is the embodiment of all the gods." (11.19.33-34)

11. Sadācāra elevates the character of a person. It is the foundation of humanity. Without good conduct, a person is equal to an animal. Indian culture always emphasizes becoming a person of good character. The culture of any country is reflected in the conduct of its people. Conduct shapes a nation's development. From conduct, we can infer the path of a society—whether it will rise or fall.

12. Therefore, behavior shapes social order, and it is rightly said:

13. "Ācāra-prabhavo dharmaḥ" – Dharma arises from conduct.

अहिंसा:

भागवत पुराणे अहिंसां अधिकृत्य बहवः विषयाः प्रस्तुताः सन्ति ।

अहिंसा सत्यमस्तेयं यामो हि परमो महान् ।
ब्रह्मचर्यं क्षमा शौचमाहरश्चाप्यनात्मनः ॥ 3.28.4

अहिंसा सत्यकथनं अस्तेयं संयमो दमः ।
शौचमिन्द्रियनिग्रहः सन्तोषः क्षान्तिरार्जवम् ॥ 7.15.8

अहिंसत्यागसत्येषु दया क्षान्तिर्दमः शमः ।
अहंममसमुत्सर्गो ब्रह्मभावोऽनुभावनम् ॥ 11.17.21

अहिंसा समता तुष्टिस्तपोऽर्जवमास्तिक्यम् ।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायो ब्रह्मचिन्तनम् ॥ 11.19.36

अहिंसा भारतीय सभ्यतायां मूलतत्त्वम् भजते। अहिंसया एव विश्व कल्याणम् साधयितुं शक्यते। भारतीय धर्म ग्रन्थः अहिंसायां एव आधारितः वस्तुतः अहिंसा मानवस्य दिव्य धर्मः वर्त्तते। हिसंया विश्व कल्याणम् साधयितुं न शक्यते। प्राचीनकाले समाजोऽपि अहिंसाधारेण पर्यवेषितः आसीत्। जनाः मनसावाचा कर्मणा च अहिंसायाः उपासकाः आसन्। प्रायशः अहिंसा जीवनस्य प्रमुखलक्ष्यम् आसीत्। भागवतकालीन समाजः अहिंसावातावरणत्वात् सर्वत्र सुखम् अनुभूयते स्म।

अतएव महर्षि मनुना प्रोक्तमस्ति-

" नायं मार्गो हि साधूनां हृषीकेशानुवर्तिनाम्। यदात्मानं पराग्गृह्य पशुवद्भूतवैशसम् ।। तितिक्षया करुणया मैत्र्या चाखिलजन्तुषु। समत्वेन च सर्वात्मनि भगवान् सम्प्रसीदति ।। इति

Ahiṃsā (Non-Violence)

In the Bhāgavat Purāṇa, several topics related to ahiṃsā (non-violence) are presented:

"Non-violence, truthfulness, not stealing, celibacy, forgiveness, cleanliness—

All of these are the highest virtues to follow." (3.28.4)

"Non-violence, truthfulness, self-restraint, control over the senses,

Cleanliness, contentment, forgiveness, simplicity—these qualities are essential for a virtuous life." (7.15.8)

"Non-violence, renunciation, truth, compassion, tolerance, control, peace,

Freedom from the ego, the experience of the divine—these are the natural qualities to cultivate." (11.17.21)

"Non-violence, equality, contentment, penance, simplicity, faith, charity, control, sacrifice, study, and contemplation of Brahman—

These are the ways to achieve peace and divine realization." (11.19.36)

Non-violence (ahiṃsā) is the foundational principle of Indian civilization. Through non-violence, the welfare of the world is achieved. The sacred texts of Indian religion are built upon the principle of ahiṃsā. It is a divine

duty of humankind to follow non-violence. Violence cannot bring about global peace. Even in ancient times, society was based on the foundation of non-violence. People followed the path of non-violence in thought, word, and deed. Non-violence was often the primary goal of life. During the time of the Bhāgavatam, the society experienced peace and happiness due to this environment of non-violence.

Thus, Maharṣi Manu has said:

“This is not the path for those who follow the Supreme Lord,

who take the path of violence and think of others as animals.

By tolerance, compassion, friendship, and equality towards all living beings,

the Supreme Lord is pleased and remains present in the heart of all.”

दानम् :

दा दाने दो अवखण्डने दैप शोधने भावादौ ल्युट् ।) दा धातौ करूणाधिकरण्योः इति सुत्रेण ल्यट् प्रत्येयेन दान् इति शब्दस्य निष्पत्तिः जायते। दानस्य महिमा अत्यन्त महान एव। यतो हि चर्तुषु उपागेषु दानम् काञ्चन एकः उपायः येन शत्रुः मित्रवत् भवति।

एवं भागवते वर्ण्यते ।

श्रुतं च दीक्षा च तपः समाधिः

यज्ञानुगानां च क्रिया च शुद्धिः ।

दानं यथार्हं परिपालनं च

ह्याचार्यसेव्यानविप्लवश्च ॥ 7.11.11

दानं दमो ब्रह्मचर्यं स्वाध्यायो यज्ञ एव च ।
अप्रमादश्च दैवे च पित्र्ये च प्रतिपत्तिषु ॥ 11.17.16

दानं दमस्तपः शौचं स्वाध्यायो ब्रह्मचिन्तनम् ।
सतां सम्पदिति प्रोक्ता विपरीता निशातनम् ॥ 11.11.41

दानं व्रतं तपो होत्रं यज्ञः स्वाध्याय कर्म च ।
यदप्यन्यत्र धर्मेण न मोक्षमपुनर्भवम् ॥ 5.5.26

धर्माय यशसेऽर्थाय कामाय स्वजनाय च ।
पंचधा विभजेद्वत्तं शेषं यक्शेच्छ शुद्धधीः ॥ 10.84.38

भगवतः सृष्टौ अस्माभिः यत् ज्ञानम् ऐशुर्यं तथा वैभवम् प्राप्तम् अस्ति तत् सर्वम् मानव कल्याणाय एव परन्तु अस्य संग्रहः नैव करणीयः।

धन प्रदानेन मनुष्यानाम् धनस्य क्षयः नैव जायते अपि च वृद्धिः एव भवति। ईश्वरोऽपि मनुष्यस्य एतेन सत्कार्येण प्रसन्नः जायते तथा तस्य पुरूषस्य उत्तोरोत्तर उन्नतिः परिलक्ष्यते। दानस्य महिमा भागवतपुराणे वर्ण्यन्ति ।

Dānam (Charity):

The word "Dānam" comes from the root "Dā" which implies giving, sharing, and showing compassion. It signifies charity, the act of giving to others in a selfless manner. The significance of charity is immensely great, as it is considered a powerful tool that turns an enemy into a friend.

As described in the Bhāgavatam:

"Knowledge, initiation, penance, meditation,

Actions in accordance with sacrifice, purity,

Charity, proper maintenance, and constant service to the teacher—

These are all virtuous acts." (7.11.11)

"Charity, self-control, celibacy, study, and sacrifice,

Diligence and devotion to the divine and to ancestors—

These are essential for spiritual progress." (11.17.16)

"Charity, self-control, penance, cleanliness, study, and contemplation of Brahman—

These are the qualities of the righteous and their wisdom leads them to spiritual bliss." (11.11.41)

"Charity, vows, penance, sacrifices, study, and work,

Even if practiced elsewhere according to Dharma,

They still lead to liberation and the cessation of rebirth." (5.5.26)

"For the sake of righteousness, fame, wealth, desires, and the welfare of loved ones—

Charity should be distributed in five ways,

The remainder is to be given with a pure heart." (10.84.38)

The knowledge, wealth, and material gains that we acquire in life are intended for the benefit of all humankind. Hoarding or keeping wealth for oneself is not rec-

ommended.

When charity is practiced, it does not result in a decrease of wealth but in its increase. Even the Ishvara (Lord) is pleased with such charitable acts, leading to the upliftment of the individual who performs them. Thus, charity holds immense value in the Bhāgavatam, and its importance is continuously emphasized throughout the text.

पापपुण्यञ्च :

पाति रक्षति अस्मादात्मानमिति । पा + " पानीविषिभ्यः पः । " उणां । ३ । २३ । इति पः ।)

पूयतेऽनेनेति । पू + " पूङो यण्णुक् ह्नस्वश्च । " उणा० ५ । १५ । इति यत् णुगागमो ह्नस्वश्च ।)

पापपुण्योः प्रभावेन समेषां भाग्यनिर्धारणं जायते सर्वेषां मनुष्याणां पापपुण्योः आधारेण संसारेऽस्मिन् जीवननिर्वाहः भवति। संसारस्य स्थितिः अपि अनयोः मार्गदर्शनेन निर्धारिणम् जायते। निषधकर्मणा जायमानः अदृष्टः मार्गः येन मनुष्यः दुर्गतिं प्राप्नोति तद् पापइति उच्यते, अतः उच्यते प्रति रक्षति, अस्मात्, आत्मानम् इति पापः पाप कर्मणाम् आचरेणन मनसि हिंसा काम, कोध, लोभ, मोह, मद, मात्सर्य, प्रभुति दुर्गुणानां उत्पत्तिः मनसि जायते। पूयते अनेन इति पुण्यं। यत् कार्यं सुकर्मणः उत्पाद्यते तथा सुशुभम् एवं पवित्रम् फलं प्रददाति तत् पुण्यं इति उच्यते, यः कर्म करोति तस्य गुणैः साकं सम्बंधः जायते। संसारे सर्वैः प्रायशः पापपुण्य कर्मणा संलग्नाः भवन्ति, तथा च .....

पुण्यं पापं च कर्माणि क्रियामाणो न लक्षयेत् ।

विद्वान्स्वात्मनि सर्वेण सर्वं समवलोकयन् ॥11.20.7

यथा नरः स्वप्ने कर्म कृतं पापं पुन्यमेव वा ।

न मन्युते तथा देहे कर्ता शान्तिमुपैति सः ॥11.11.3

सर्वं पुण्यमकुर्वाणः सर्वं पापमकुर्वणः ।
पश्यत्यात्मनि सर्वं च सर्वात्मनि चात्मनि ॥11.19.40

पुण्यं चापुण्यवृत्तिं च सर्वं दुःखसुखात्मकम् ।
आत्मज्ञानविनिर्मुक्तः पश्यत्यात्मनि चात्मनः ॥3.29.41

कर्मणा जयते जन्तुः कर्मणैव विलीयते ।
सुखं दुःखं भयं क्षेमं कर्मणैवाभिपद्यते ॥10.24.13

भागवतपुराणम् स्वयंमेव मोक्षस्य साधनम् एव तथा च अस्मिन् कलियुगे पापेभ्यः स्वीयं रक्षितुं अपूर्व-साधनमेव, आधुनिक समाजे वैदिक कर्मकाण्डानां अनुष्ठानेन कदाचित् पूर्णतायाः अवसरः नैव लभ्यते। तदर्थं भगवतः नाम स्मरणेन, किर्तनेन, श्रवणेन, तथा मननेन पापात् विमुच्य पूण्येन मुक्तिं प्राप्तुम् अत्र भागवतपुराणे वर्णितम् अस्ति, यथा-

तस्मादेकेन मनसा भगवान् सात्वतां पतिः। श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च ध्येयः पूज्यश्च नित्यदा।

पुण्यवलेन भगवतः सान्निध्यं प्राप्तुम् शक्यते भागवतमहापुराणे एवं वर्णितम् अस्ति यत् भगवतः गुण-श्रवणेन तत्त्वज्ञानम् लभ्यते। तत्त्वज्ञानेन कर्मवन्धनम् क्षीणताम् प्राप्नोति तथा च हृदी आत्मास्वरुप भगवतः साक्षात्कारः जायते। अतः उच्यते स्म-

भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः। क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे।

जीवस्य मोक्षप्रदानम् परात्मनः एक मात्रं लक्ष्यं भवति। भागवतकालीन समाजे मुक्तेः विषेसमहत्वम् दृश्यते। तस्मिन् काले समाजे मोक्षप्राप्तुम् जनानाम् मनसि महान् प्रयत्नः आसीत्। तदर्थं मुक्ति-प्राप्त्यर्थम्-योग-तप सत्कर्म तथा सत्यधर्म पालन प्रभूतिनां साधनानाम् उपरि जनानाम् दृष्टि निक्षेपः आसीत्।

Pāpa-Puṇya (Sin and Virtue)

The words "Pāpa" (sin) and "Puṇya" (virtue) are derived from the roots "Pa" and "Pū", respectively. Pāpa is that which leads to the fall of a person and the suffering of the soul due to harmful actions, while Puṇya is that which purifies and elevates a person through good deeds.

The concepts of sin and virtue determine the fate and destiny of individuals. It is through the influence of Pāpa and Puṇya that one's life unfolds in the world. The state of the world and one's actions in life are determined by these two forces. Bad actions (Pāpa) lead to negative outcomes, while good deeds (Puṇya) result in positive outcomes.

According to the Bhāgavatam:

"One who performs actions, whether virtuous or sinful, should not judge them,

A wise person sees everything equally, with awareness of their own soul." (11.20.7)

"Just as a man dreams of good or bad actions,

He does not remember them in the body, and the doer attains peace." (11.11.3)

"One who does all virtuous acts and avoids all sin,

Sees the soul within all beings and within himself." (11.19.40)

"Both virtue and vice are defined by their effects,

In relation to pain, pleasure, and the true nature of the self." (3.29.41)

"Life's happiness, sorrow, fear, and peace are all governed by action,

Actions shape our destiny in the material world." (10.24.13)

The Bhāgavatam itself is a pathway to liberation (mokṣa). In this age of Kali, where rituals and Vedic practices may not be fully accessible, it is through remembrance of the divine name, chanting, listening, and meditation that one can break free from sin and attain liberation. This is beautifully described in the Bhāgavatam:

"By devotion to the Lord, the supreme ruler of the devotees,

The Lord's name should be heard, sung, meditated upon, and revered daily."

The Bhāgavatam explains that through listening to the Lord's glories, one gains knowledge of the ultimate truth, which reduces the bondage of karma. This leads to a direct experience of the Divine in the heart, bringing inner peace and ultimate liberation.

Thus, mokṣa (liberation) is the only goal for the soul, and in the times of the Bhāgavatam, it held supreme importance. The society of that time made great efforts to attain liberation through yoga, penance, good deeds, and the practice of truth and righteousness.

उपसंहार:

श्रीमद्भागवतमहापुराणं भारतीय वाङ्गमयस्य महत्वपूर्णः ग्रन्थः अस्ति। यत्र धार्मिक तथा दार्शनिक दृष्ट्या भारतीय जनमानसे प्राचीनकालात् आरभ्य अधुनापर्यन्तं सर्वत्र आदरः वर्तते। वेद व्यासेन

विरचिते भागवतमहापुराणे तादृशः मन्त्रः द्रष्टुम् शक्यते येन भूतभविष्यवर्त्तमानप्रभुति काल त्रयाणां अध्यात्मिक, अधिभौतिक तथा अधिदैविक इति तापत्रयात् मुक्तिः लब्धुं शक्यते। अतएव ब्रह्मणा उक्तम् अस्ति भागवतपुराणाम् केवलं पुस्तकम् नास्ति अपिच साक्षात् श्री कृष्ण एव-

"श्रीमद्भागवतारत्योऽयं प्रत्यक्षः कृष्ण एव हि।"

The Śrīmad Bhāgavatam is an important text in Indian literature. It holds immense respect in the hearts of the people from ancient times to the present, both in religious and philosophical contexts. In the Śrīmad Bhāgavatam, written by Vyasa, one can find such powerful mantras that grant liberation from the threefold sufferings (spiritual, physical, and divine) from the past, present, and future. Therefore, it is said by Brahman that the Bhāgavatam is not just a book, but the very Śrī Kṛṣṇa himself:

"The Śrīmad Bhāgavatam is none other than the direct manifestation of Kṛṣṇa."

Reference:

1. वेद विज्ञानम् – नारायाणाचार्याः –साहित्य प्रकाशनम्
2. संस्कृतसाहित्येतिहासः, आचार्य रामचन्द्र मिश्रः, चौखम्बा विद्या भवन, वाराणसी, २००१.
3. ऋग्वेदभाष्यभूमिका, , १९६०
4. आचार्यश्रीराम शर्मा, ऋग्वेद संहिता, संस्कृति संस्थान, बरेली, २००४
5. ऋगवेदः , साक्षि प्रकाशनम् २००६
6. श्रीमद्भागवत महापुराणम् – गीताप्रेस् ,२००५
7. योगदर्शनम् – काले अन्तर्जालतः ।
8. वेदविज्ञानम् – प्रमोद्कुमार पाठकः - वाराणसी

Funding:

This study was not funded by any grant.

Conflict of interest:

The Authors have no conflict of interest to declare that they are relevant to the content of this article.

About the License:

© The Authors 2024. The text of this article is open access and licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.